

різноманітна. Від епохи Просвітництва і пізніше все те, що було антагоністичним класицизмові, цеглина за цеглиною формувало романтизм, можемо дефінювати терміном "преромантизм". Цей термін постав *post faktum*, тому наповнення його змістом відбувалося завжди через призму розуміння естетики класицизму та романтизму і ніколи не окреслювалося як окрема мистецька

епоха, однак роль цього явища дуже важлива в осмисленні та побудові концепції національного романтизму. Переконаний, що монографії С.Козака "Український преромантизм" буде відведено важливе місце в інтердисциплінарних студіях про європейський романтизм.

м. Львів

Володимир Микитюк

СТУДІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРЕРОМАНТИЗМУ

Козак С. Український преромантизм. Джерела, зумовлення, контексти, витоки. – Варшава, 2003. – 227 с.

Романтизм як літературний напрям, стильова епоха, як світовідчуття українства 20–30-х років XIX ст. явив світові небачене культурне піднесення, сформував ідеологему національного буття в його неперервній тягlostі. Тогочасна людина романтизму (в культурологічному сенсі) становила собою тип вольової особистості, що відчуває себе спадкоємцем історичних уроків народу, розуміє та боронить свою національну ідентичність і самодостатність. Що така настанова скристалізувалася не на порожньому місці, а їй передувала потужна передісторія, закоріненна у фольклорі, давньому синкретичному письменстві, суспільно-політичних і культурних реаліях попередньої доби, засвідчує монографія польського вченого Стефана Козака "Український преромантизм".

Її автор кваліфікує преромантизм "як перехідне явище (що виникло на основі проторомантичних тенденцій та нових явищ і подій епохи), часові рамки якого ... охоплюють приблизно період від середини XVIII ст. до кінця першої-другої декади XIX ст." (с.14), як початковий ... етап" (с.12), "антиципацію (випередження)" (с.16) романтизму. Це "перехідне явище" вчений схарактеризував в аспекті "історичної динаміки" та "контекстових пов'язань" літератури з іншими галузями гуманітарних наук: фольклористикою, етнографією, історією, політологією тощо. Лише таке

осягнення письменства як вияву культурних та історичних традицій нації, як зазначає С.Козак, "творитиме важливу галузь знання про суспільство, минуле, сучасне й майбутнє якого становить нероздільну цілісність, забезпечуючи тягlostь історично-культурного процесу" (с.19). Соціологічний підхід до з'ясування, здавалося б, суто естетичного поняття вповні виправданий з огляду на предмет монографічного дослідження: в центрі уваги автора – зразки усної народної творчості (героїчного епосу), історико-мемуарної прози та історіософської поезії другої половини XVIII ст., що узагальнюють ступінь національної свідомості, виявляють ту "ідею народу", який поступово втрачав свою автономність, опинявся в межовій ситуації, що випробувала його духовну витривалість, міць, цілеспрямованість.

Витоки своєрідного вітчизняного історизму як основної з ознак преромантизму С.Козак шукає "на пограниччі" власне історії та фольклору, акцентуючи увагу на їх взаємопов'язаності та взаємопроникненні на українських теренах. Спираючись на концепцію О.Веселовського, автор з'ясовує важливе для преромантизму питання "фольклор та історія" в контексті суспільної функції героїчного епосу слов'янських народів, насамперед українських дум та історичних пісень. Ці жанри словесності, творені за складних суспільних обставин, дають народну "версію романтичного історизму

й естетики”, правдивішу та об’єктивнішу, ніж власне наукові історичні праці, адже саме вони відбивають духовне життя народу. У думках та історичних піснях, “записаних з уст народу на його рідній мові” (с.30), первісно проявляється національна історіософія, яка моделює систему державно-духовних цінностей, вияскравлює ідеал життя козацької республіки з демократичним суспільним ладом, образом українського бунтаря й характерника, лицаря – захисника рідної землі та православної віри, патріота, “співвідповідального за долю своєї батьківщини” (с.38).

На думку С.Козака, героїчний епос, що відбиває участь широких верств суспільства в історії країни, засвідчує процес “утворення української національної спільності, без якої не сформувалася б загальноукраїнська свідомість – один з головних критеріїв кожного новітнього народу” (с.39). Звідси преромантичний інтерес людини другої половини XVIII ст. до Хмельниччини як вияву абсолютної консолідації українства в боротьбі за свої духовно-державні права: з “тугою і плачем” за втраченою свободою і державою співіснує “велика парабола історії України” (с. 38), віра в повернення української слави. Власне, мислення історичними категоріями, мотиви національної самосвідомості в думках, як слушно зауважує автор, – це ті преромантичні елементи, що набули розвитку в козацькому літописанні, зокрема в “Історії Русів”, що, на думку С.Козака, “являє собою найцікавішу, але водночас найбільш полемічну проекцію... історично-суспільних процесів, які супроводжувалися формуванням власне преромантичної або ж ранньоромантичної “ідеї народу” (с. 72). Поняття “ідея народу” містить низку підставових чинників, що інтегрують народність, плекають її свідомість, викликають патріотичні почуття, “формулюють окремі обов’язки, які виникають із взаємин між одиницею та народом” (с. 79). Тут, за твердженням автора, закорінені політичні, моральні, суспільні, історіософські категорії преромантичного мислення, передусім оцінка національної традиції з позиції сучасності та проектування її на майбутнє.

С.Козак не ставить за мету з’ясування авторства “Історії Русів”. Йому значно

важливіше схарактеризувати преромантичні позиції анонімого історіографа як представника своєї суспільної верстви – інтелектуала й патріота, погляди якого формувалися на ґрунті української дійсності другої половини XVIII ст. в контексті боротьби за автономність України та суверенність українства. Автор монографії зосереджує увагу на рецепції “ідеї народу” з “Історії Русів” в українській, російській, польській літературі, осмисленні впливу ідеології невідомого історика на публіцистів-преромантиків і поетів-романтиків.

Генезу “ідеї народу”, “сформульовану старшинськими автономістами після ліквідації автономії”, С.Козак простежує у спробах її практичної реалізації в другій половині XVIII ст., в “її різновидному визріванні в культурно-товариських гуртках і колах масонів”, у літературних модифікаціях і “прилюдних маніфестаціях під час наполеонівських воєн, у результаті чого утворилась сприятлива атмосфера для конспіраційної діяльності, зокрема ранньодакабристської” (с.99). “Пошуки втрачених історичних прав” і виводять тогочасних інтелектуалів на шлях етнографії, фольклористики, мовознавчих студій, “з чим пов’язані початки романтизму на слов’янських землях” (с.101).

Докладно аналізує вчений ідеї українського месіанізму та всеслов’янського єднання, логічно обґрунтовані свого часу в “Книгах буття українського народу” М.Костомарова та романтичних творах поетів полтавсько-харківської школи, кирило-мефодіївських братчиків, російських і польських митців. Із “Історії Русів” С.Козак виводить і вже власне романтичну модель сильної (харизматичної) особистості, здатної кинути виклик обставинам і стати народним проводирем. Учений з’ясовує, як із погляду доцільності й корисності для України у творі оцінюється діяльність і народних лідерів (Володимира Великого, Петра Сагайдачного, Петра Могили, Богдана Хмельницького та ін.), і пересічних людей.

Уповні аргументованими видаються типологічні зіставлення історіософської концепції “Історії Русів” із попередньою

літературною традицією, насамперед із середньовічними хроніками та літописами. Спираючись на "Повість минулих літ", С.Козак простежує, як невідомий автор намагається визначити "міфічний початок" українства, доводячи давність його держави, високий рівень у ній науки та культури. За свідченням ученого, історіограф досягає бажаного — надає "племінно-національній історії сакрального сенсу, тобто такого, який не підлягає ніякому запереченню, становить абсолютну істину, санкціоновану "міфом початку" та присутністю Божого Провидіння" (с. 148—149). У цьому виявляється ще одна ознака преромантичної історіософії — сакралізація минулого, зафіксованого в міфі, своєрідний культ предків, що творили "золотий вік" України, невідповідність їхніх діянь способу існування нащадків.

Науково обґрунтовані й виражені міркування С.Козака про жанрову природу "Історії Русів". Він наголошує, зокрема, на синкретичному характері твору, заснованому на історіософських роздумах про самосвідомість і самототожність українців.

Побіжно й подекуди фрагментарно в монографії схарактеризовано бурлескно-трагестійну, пародійну традицію у віршуванні мандрівних дяків, яка, за спостереженням автора, виявляє ще одну іпостась "ідеї народу" — синтез народної сміхової культури з плодами академічної вченості, ознаку народності нашого письменства.

Власне, всі згадані чинники дають підставу С.Козакові для висновку про преромантичні ознаки Енеїди Івана Котляревського, твору, який, ґрунтуючись на попередній літературній традиції, започаткував нове вітчизняне письменство на модерній естетичній основі, що вияскравлювала "усвідомлену необхідність до національної самобутності, синтезувала її на рівні досягнень людської мислі" (с. 173). Учений окреслює провідні аспекти новаторства Котляревського, не зводячи його лише до рівня використання народної мови, якою послуговувалися і мандрівні дяки, й І.Некрашевич, П.Попович-Гученський. На глибоке переконання С.Козака, "Енеїда" ...

засвідчила не тільки високий рівень суспільної свідомості і філософський розмах мислення її автора, "зумовлений безпосереднім впливом просвітительського генія Сковороди", а й уміння "осягнути "сучасний момент" літератури. "Енеїда" була відповіддю на пекучу потребу такої літературної концепції, яка мала у собі перспективу дальшого художнього розвитку народу та утверджувала б його в боротьбі за суспільний прогрес і національне самовизначення. Стати на рівень цього завдання Котляревський зміг тільки тому, що **вперше усвідомив ідею народності** (підкр. наше. — В.С.) в єдності її соціального і національного змісту" (с.177). Удаємося до такої розлогої цитати тому, що вона ілюструє погляди автора "Українського преромантизму" на непересічну роль митця в літературному процесі слов'янських народів.

І.Котляревського у праці кілька разів названо "полтавським масоном". Ця номінація, очевидно, наводиться С.Козаком для повнішої характеристики еволюції суспільної свідомості письменника, закоріненості в українську духовну традицію з її вільнолюбним духом, із чітко визначеною концепцією вітчизняного та загальнослов'янського відродження. Присутній у монографії і цікавий "полтавський контекст", що підсилює тезу неперервності властивого для преромантизму звернення до живої розмовної мови та козацької тематики. Йдеться про типологічну паралель мовної практики Котляревського з творчістю напівлегендарної поетки Марусі Чурай.

Попередньо визначена у праці парадигма українського преромантизму дає підстави для з'ясування специфіки формування та варіантів художньої інтерпретації власне романтизму 20—30-х років XIX ст. у значному історичному й літературному контекстах. У монографії багато натяків, що становлять собою фрагменти майбутніх наукових розвідок. Тож побажаймо шановному колезі натхнення на їх творчу реалізацію.

М. Полтава

Віта Сарацин